

ТЕМА 8. ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА СУДДІ

План:

1. Етичні стандарти суддівської діяльності: джерела та еволюція
2. Специфіка етичних вимог до поведінки судді
3. Бангалорські принципи поведінки суддів та їх імплементація в Україні
4. Суддівська доброчесність: поняття та складові
5. Етичні аспекти взаємодії судді з учасниками судового процесу
6. Етика взаємовідносин у суддівському корпусі
7. Суддівська етика поза межами судової установи
8. Етичні виклики у роботі судді: аналіз практичних ситуацій
9. Довіра до суду як етична категорія та професійна відповідальність судді

1. Етичні стандарти суддівської діяльності: джерела та еволюція

Етичні стандарти суддівської діяльності є фундаментальною основою функціонування судової влади, що забезпечує довіру суспільства до судової системи та легітимність судових рішень. Формування цих стандартів відбувалося еволюційним шляхом паралельно із розвитком самого інституту судової влади.

Історично перші етичні вимоги до суддів можна прослідкувати ще з часів античності. Платон у своїх працях наголошував на важливості моральних якостей судді, а Аристотель розглядав суддю як уособлення справедливості. У Стародавньому Римі існували принципи, відповідно до яких судді мали керуватись у своїй діяльності: «*nemo iudex in causa sua*» (ніхто не може бути суддею у власній справі) та «*audiatur et altera pars*» (слід вислухати й іншу сторону), які залишаються актуальними й донині.

У сучасному розумінні *джерела етичних стандартів суддівської діяльності* можна класифікувати за кількома рівнями:

1. Міжнародні документи:

– Основні принципи незалежності судових органів (схвалені резолюціями Генеральної Асамблеї ООН 40/32 від 29.11.1985 та 40/146 від 13.12.1985);

– Бангалорські принципи поведінки суддів (схвалені Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 2006/23 від 27.07.2006);

– Рекомендація CM/Rec (2010)12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки;

– Європейська хартія про закон «Про статус суддів» (Страсбург, 1998);

– Висновки Консультативної ради європейських суддів (КРЕС), зокрема Висновок № 3 (2002) щодо принципів та правил професійної поведінки суддів, зокрема, етики, несумісної поведінки та безсторонності.

2. Національне законодавство:

– Конституція України (ст. 126, 127, 129);

– Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII (зокрема, ст. 56 «Права та обов'язки судді», ст. 58 «Етика судді» та ін.);

– Закон України «Про Вищу раду правосуддя» від 21.12.2016 № 1798-VIII;

– Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII (в частині етичних вимог до суддів як осіб, уповноважених на виконання функцій держави).

3. *Етичні кодекси:*

– Кодекс суддівської етики, затверджений XI черговим з'їздом суддів України 22.02.2013;

– Коментар до Кодексу суддівської етики, затверджений рішенням Ради суддів України від 04.02.2016 № 1.

4. *Рішення органів суддівського самоврядування:*

– Рішення З'їзду суддів України;

– Рішення Ради суддів України.

5. *Практика застосування етичних норм:*

– Рішення Вищої ради правосуддя щодо дисциплінарної відповідальності суддів за порушення етичних норм;

– Практика Європейського суду з прав людини щодо стандартів незалежності та безсторонності суду (справи «Олександр Волков проти України», «Куліков та інші проти України», «Денісов проти України» тощо).

Еволюція етичних стандартів суддівської діяльності в Україні відбувалася в кілька етапів:

– *Початковий етап (1991-2001 рр.):* Формування перших засад суддівської етики на основі міжнародних документів та власного досвіду побудови незалежної судової влади. Характеризувався відсутністю систематизованих етичних норм.

– *Етап формалізації (2002-2012 рр.):* Прийняття першого Кодексу професійної етики судді, затвердженого V з'їздом суддів України 24.10.2002, який визначив основні етичні принципи та стандарти поведінки суддів.

– *Етап реформування (2013 р. - дотепер):* Прийняття нового Кодексу суддівської етики (2013 р.), гармонізація національних етичних стандартів з міжнародними принципами, зокрема з Бангалорськими принципами поведінки суддів, а також впровадження концепції суддівської доброчесності в контексті судової реформи.

Відповідно до ст. 58 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», питання етики суддів визначаються Кодексом суддівської етики, який затверджується з'їздом суддів України. Для утвердження етичних стандартів суддівської поведінки в кожному суді діє суддівське самоврядування, яке сприяє створенню належних організаційних та інших умов для забезпечення нормальної діяльності судів і суддів, утверджує незалежність суду, забезпечує захист суддів від втручання в їхню діяльність (ст. 126 зазначеного Закону).

Сучасний етап розвитку етичних стандартів суддівської діяльності в Україні характеризується посиленням вимог до доброчесності суддів, запровадженням механізмів перевірки на доброчесність та впровадженням міжнародних стандартів судової етики в національне законодавство та практику.

2. Специфіка етичних вимог до поведінки судді

Специфіка етичних вимог до поведінки судді обумовлена особливим статусом судді як носія судової влади та високою відповідальністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя. Згідно зі ст. 52 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», суддя є носієм судової влади, що покладає на нього підвищені моральні зобов'язання та вимоги до його поведінки як під час здійснення правосуддя, так і поза межами судової діяльності.

Особливості етичних вимог до судді визначаються наступними факторами:

– *Конституційно-правовий статус судді.* Відповідно до ст. 124, 126, 127, 129 Конституції України, судді є незалежними та підкоряються лише закону, що передбачає особливу відповідальність за прийняті рішення та поведінку.

– *Репрезентативна функція.* Суддя є уособленням судової влади і системи правосуддя загалом, тому його поведінка формує суспільне сприйняття всієї судової системи. За ст. 3 Кодексу суддівської етики, суддя має докладати всіх зусиль до того, щоб на думку розсудливої, законослухняної та поінформованої людини його поведінка була бездоганною.

– *Підвищені вимоги до приватного життя.* На відміну від інших правничих професій, до судді висуваються підвищені вимоги не лише щодо професійної діяльності, але й щодо приватного життя. Згідно зі ст. 3 Кодексу суддівської етики, суддя повинен докладати всіх зусиль, щоб його поведінка була бездоганною як при здійсненні професійної діяльності, так і позасудової діяльності.

– *Постійний публічний контроль.* Діяльність судді перебуває під постійним публічним контролем, що вимагає дотримання високих стандартів поведінки навіть у ситуаціях, які для інших громадян не мають етичного забарвлення.

Основні етичні вимоги до поведінки судді включають:

– *Незалежність* – суддя має уникати будь-яких дій, які можуть поставити під сумнів його незалежність. Ст. 6 Кодексу суддівської етики зазначає, що суддя повинен виконувати свої професійні обов'язки незалежно, виходячи виключно з фактів, встановлених на підставі власної оцінки доказів, розуміння закону, верховенства права, що є гарантією справедливого розгляду справи в суді, незважаючи на будь-які зовнішні впливи, стимули, загрози, втручання або публічну критику.

– *Неупередженість* – відповідно до ст. 9 Кодексу суддівської етики, суддя під час здійснення правосуддя повинен бути неупередженим, не допускати впливу на власну думку чи поведінку в залі судового засідання будь-якого стереотипу, упередженого ставлення або прихильності.

– *Чесність та непідкупність* – суддя повинен демонструвати чесність та непідкупність як у професійній діяльності, так і в особистому житті, уникати фінансових та інших зобов'язань, які можуть вплинути на неупереджене

здійснення правосуддя. Згідно зі ст. 14 Кодексу суддівської етики, суддя повинен уникати будь-якого незаконного впливу на його діяльність, пов'язану зі здійсненням правосуддя.

– *Рівність та недискримінація* – ст. 10 Кодексу суддівської етики вимагає від судді однакове ставлення до всіх осіб, які беруть участь у справі, незалежно від їхньої статі, раси, національності, релігії, соціального походження чи інших ознак.

– *Компетентність та старанність* – суддя має постійно підвищувати свою кваліфікацію, бути обізнаним із змінами в законодавстві та практикою його застосування. Відповідно до ст. 11 Кодексу суддівської етики, суддя повинен підтримувати свою кваліфікацію на належному рівні, необхідному для виконання повноважень судді.

– *Стриманість та поміркованість* – у публічній сфері суддя має демонструвати витриманість, тактовність, повагу до учасників судового процесу та колег. Згідно зі ст. 12 Кодексу суддівської етики, суддя повинен виконувати обов'язки судді безсторонньо і неупереджено та утримуватися від поведінки, будь-яких дій або висловлювань, що можуть призвести до виникнення сумнівів у рівності професійних суддів, народних засідателів та присяжних під час здійснення правосуддя.

– *Конфіденційність* – суддя має дотримуватися таємниці нарадчої кімнати та не розголошувати інформацію, отриману в процесі виконання професійних обов'язків. Ст. 15 Кодексу суддівської етики встановлює, що суддя не може розголошувати інформацію, яка стала йому відома у зв'язку з розглядом справи в закритому судовому засіданні.

– *Політична нейтральність* – суддя повинен утримуватися від активної політичної діяльності та публічних політичних заяв. Відповідно до ст. 16 Кодексу суддівської етики, суддя не має права належати до політичних партій і професійних спілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької чи творчої.

На відміну від адвоката, діяльність якого, згідно зі ст. 1 Правил адвокатської етики, спрямована на захист законних інтересів клієнта, суддя не може діяти в інтересах окремої особи, а повинен забезпечувати справедливе, неупереджене та об'єктивне вирішення спорів відповідно до закону. Це визначає фундаментальну відмінність в етичних вимогах до цих правничих професій.

Специфіка етичних вимог до судді також проявляється у суворіших обмеженнях щодо приватного життя порівняно з іншими правниками. Відповідно до ст. 58 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», етичні стандарти поведінки судді встановлюються з урахуванням особливостей професійної діяльності судді, необхідності збалансування обмежень, пов'язаних з його статусом, та забезпечення належної незалежності і неупередженості судді при здійсненні правосуддя.

3. Бангалорські принципи поведінки суддів та їх імплементація в Україні

Бангалорські принципи поведінки суддів – це міжнародний документ, який був розроблений у 2001-2002 роках Судовою групою з посилення чесності та непідкупності судочинства (Judicial Integrity Group) та схвалений Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 2006/23 від 27.07.2006. Цей документ є результатом консолідації міжнародного досвіду щодо стандартів суддівської етики та узагальнює ключові принципи, якими повинні керуватися судді у своїй професійній діяльності та особистому житті.

Структура та зміст Бангалорських принципів включає шість фундаментальних цінностей:

1. *Незалежність* (Independence) – суддя повинен здійснювати судову функцію незалежно, на основі власної оцінки фактів і відповідно до закону, без будь-якого зовнішнього впливу, примусу, загроз чи втручання, прямого чи опосередкованого, з будь-якого боку і з будь-яких причин.

2. *Неупередженість* (Impartiality) – неупередженість є необхідною умовою належного виконання суддею своїх обов'язків. Вона проявляється не тільки в змісті рішення, але й у процесуальних діях, що супроводжують його прийняття.

3. *Чесність і непідкупність* (Integrity) – чесність і непідкупність є необхідними умовами для належного виконання суддею своїх обов'язків.

4. *Дотримання етичних норм* (Propriety) – дотримання етичних норм та створення такого враження є невід'ємними елементами діяльності судді.

5. *Рівність* (Equality) – забезпечення рівного ставлення до всіх сторін судового розгляду має важливе значення для належного виконання суддею своїх обов'язків.

6. *Компетентність і старанність* (Competence and Diligence) – компетентність і старанність є необхідними умовами для виконання суддею своїх обов'язків.

Імплементация Бангалорських принципів в Україні відбувалася поетапно:

1. *Законодавче закріплення* – положення Бангалорських принципів знайшли своє відображення в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» (ст. 56, 58), який встановлює вимоги до етичної поведінки суддів та підкреслює важливість дотримання правил суддівської етики.

2. *Розробка Кодексу суддівської етики* – Кодекс суддівської етики, затверджений XI черговим з'їздом суддів України 22.02.2013, є основним документом, який імплементує Бангалорські принципи в національну правову систему. Структура та зміст Кодексу безпосередньо відповідають цінностям, закріпленим у Бангалорських принципах:

– Статті 1-4 Кодексу відображають загальні положення щодо поведінки судді;

– Статті 5-8 стосуються незалежності судді, що відповідає першому принципу;

– Статті 9-10 регулюють питання неупередженості, що відповідає другому принципу;

– Статті 11-15 стосуються компетентності, старанності та професійності судді, що відповідає шостому принципу;

– Статті 16-20 регулюють позасудову поведінку судді, що корелює з четвертим принципом.

3. *Роз'яснення та коментування* – Рада суддів України, відповідно до своїх повноважень, затвердила Коментар до Кодексу суддівської етики (Рішення від 04.02.2016 № 1), який містить тлумачення етичних стандартів з урахуванням Бангалорських принципів та практики їх застосування.

4. *Впровадження у дисциплінарну практику* – Вища рада правосуддя у своїх рішеннях щодо дисциплінарної відповідальності суддів активно використовує положення Бангалорських принципів та Кодексу суддівської етики для оцінки поведінки суддів.

5. *Внесення змін до освітніх програм підготовки суддів* – Національна школа суддів України включила вивчення Бангалорських принципів та етичних стандартів до програм підготовки кандидатів на посаду судді та підвищення кваліфікації суддів.

Порівняльний аналіз Бангалорських принципів та Кодексу суддівської етики України:

– *Структурна відповідність* – хоча структура Кодексу суддівської етики не повністю відтворює структуру Бангалорських принципів, усі шість основних цінностей знайшли своє відображення в Кодексі.

– *Адаптація до національних особливостей* – Кодекс суддівської етики враховує особливості національної правової системи та судочинства, розширюючи деякі положення Бангалорських принципів (наприклад, детальніше регулювання взаємодії з медіа).

– *Практичне застосування* – на відміну від загальних формулювань Бангалорських принципів, Кодекс суддівської етики містить більш конкретні положення, що полегшує їх практичне застосування.

У справі «Олександр Волков проти України» (заява № 21722/11) Європейський суд з прав людини звернув увагу на важливість чіткого визначення етичних стандартів поведінки суддів та процедур притягнення їх до відповідальності за порушення цих стандартів. ЄСПЛ підкреслив, що принцип правової визначеності повинен застосовуватися і до етичних норм, що регулюють поведінку суддів.

Рішення у справі «Олександр Волков проти України» стало важливим стимулом для вдосконалення механізмів імплементації Бангалорських принципів в Україні, зокрема, в контексті реформи судової системи, започаткованої у 2014-2016 роках.

Сучасний етап імплементації Бангалорських принципів характеризується посиленням акценту на доброчесності суддів, запровадженні механізмів перевірки доброчесності (зокрема, через діяльність Громадської ради доброчесності) та підвищенні вимог до етичної поведінки суддів як в професійній діяльності, так і в приватному житті.

4. Суддівська доброчесність: поняття та складові

Суддівська доброчесність є ключовим елементом професійної етики судді та основою довіри суспільства до судової влади. Хоча поняття доброчесності має глибоке історичне коріння в етичній та філософській думці, його правове закріплення в контексті суддівської етики відбулося відносно недавно, зокрема, в рамках судової реформи в Україні.

Нормативне визначення та закріплення суддівської доброчесності міститься в низці законодавчих актів:

– *Конституція України* у ст. 127 встановлює, що на посаду судді може бути призначений громадянин України, який є компетентним, доброчесним та відповідає критеріям професійної етики.

– *Закон України «Про судоустрій і статус суддів»* визначає доброчесність як один із критеріїв для призначення на посаду судді та як стандарт поведінки судді. Відповідно до ст. 69 цього Закону, на посаду судді може бути призначений громадянин України, який відповідає вимогам, зокрема щодо компетентності та доброчесності.

– *Закон України «Про Вищу раду правосуддя»* у ст. 6 передбачає, що членом Вищої ради правосуддя може бути обраний (призначений) громадянин України, який відповідає критерію доброчесності.

– *Кодекс суддівської етики* хоча не містить прямого визначення поняття «доброчесність», але включає низку положень, що розкривають його зміст через стандарти поведінки судді.

Поняття суддівської доброчесності може бути визначено як інтегративну морально-етичну характеристику особи судді, що відображає його відданість високим стандартам поведінки, чесність, непідкупність, моральну стійкість та узгодженість професійної діяльності з етичними принципами судової влади.

Складові суддівської доброчесності включають:

– *Моральна та особистісна доброчесність* – характеризує особисті якості судді як людини, його чесність, порядність, дотримання моральних принципів у всіх життєвих сферах. Згідно зі ст. 3 Кодексу суддівської етики, суддя має докладати всіх зусиль до того, щоб його поведінка була бездоганною з точки зору розсудливості, законослухняної та поінформованої людини.

– *Професійна доброчесність* – пов'язана з дотриманням професійних стандартів та етичних норм при здійсненні правосуддя. Відповідно до ст. 11 Кодексу суддівської етики, суддя повинен проявляти компетентність у здійсненні правосуддя, старанно і неупереджено виконувати покладені на нього обов'язки.

– *Фінансова доброчесність* – стосується відповідності рівня життя судді його офіційним доходам, прозорості фінансового стану та відсутності незаконного збагачення. Згідно зі ст. 18 Кодексу суддівської етики, суддя повинен бути обізнаним про свої майнові інтереси та вживати розумних заходів для того, щоб бути обізнаним про майнові інтереси членів своєї сім'ї.

– *Антикорупційна доброчесність* – полягає у дотриманні вимог антикорупційного законодавства, уникненні конфлікту інтересів та

запобіганні корупційним проявам. Відповідно до ст. 13 Кодексу суддівської етики, суддя повинен уникати будь-якого незаконного впливу на його діяльність, пов'язану зі здійсненням правосуддя, та бути незалежним від впливу громадської думки, критики, погроз чи втручання.

Механізми забезпечення та перевірки суддівської доброчесності в Україні включають:

- *Кваліфікаційне оцінювання суддів*, яке згідно зі ст. 83 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», проводиться за критеріями компетентності, професійної етики та доброчесності.

- *Діяльність Громадської ради доброчесності*, яка відповідно до ст. 87 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», сприяє Вищій кваліфікаційній комісії суддів України у встановленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності для цілей кваліфікаційного оцінювання.

- *Декларування майнового стану, доходів, витрат і зобов'язань фінансового характеру* судді та членів його сім'ї відповідно до Закону України «Про запобігання корупції».

- *Моніторинг способу життя судді*, який здійснюється з метою встановлення відповідності рівня життя судді наявним у нього та членів його сім'ї майну і одержаним ними доходам.

- *Дисциплінарна відповідальність судді за порушення вимог щодо несумісності*, що включає порушення правил етичної поведінки.

У практиці Європейського суду з прав людини питання суддівської доброчесності неодноразово підкреслювалося як важливий елемент забезпечення права на справедливий суд за ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

5. Етичні аспекти взаємодії судді з учасниками судового процесу

Взаємодія судді з учасниками судового процесу є одним із найбільш чутливих аспектів суддівської етики, оскільки саме через таку взаємодію безпосередньо реалізується право особи на справедливий суд. Етичні аспекти цієї взаємодії регулюються як загальними принципами суддівської етики, так і спеціальними нормами, спрямованими на забезпечення рівності, неупередженості та поваги до всіх учасників процесу.

Відповідно до ст. 9 Кодексу суддівської етики, суддя під час здійснення правосуддя повинен демонструвати неупередженість, уникати будь-яких дій чи висловлювань, які могли б свідчити про прихильність до однієї зі сторін процесу або упередженість щодо неї. Ця вимога поширюється на всі форми комунікації судді з учасниками процесу: усні висловлювання, письмові документи, невербальну комунікацію та поведінку в залі судового засідання.

Основні етичні принципи взаємодії судді з учасниками судового процесу включають:

- *Рівність та недискримінація* – суддя повинен забезпечувати рівні можливості для всіх учасників процесу незалежно від їхньої статі, раси,

національності, релігії, соціального походження, посади чи інших ознак. Згідно зі ст. 10 Кодексу суддівської етики, суддя повинен виконувати свої обов'язки без надання переваг та без проявів дискримінації.

– *Повага до гідності* – суддя має демонструвати повагу до гідності кожного учасника процесу, уникати зверхнього, зневажливого ставлення чи висловлювань, які можуть принизити людську гідність. Відповідно до ст. 12 Кодексу суддівської етики, суддя повинен проявляти тактовність, ввічливість, витримку й повагу до учасників судового процесу та інших осіб.

– *Терпимість та уважність* – відповідно до ст. 11 Кодексу суддівської етики, суддя повинен проявляти терпимість, уважність, вислуховувати аргументи сторін, не перериваючи їх без необхідності та не демонструючи упередженості щодо їхньої позиції.

– *Об'єктивність та неупередженість* – суддя має уникати будь-яких проявів прихильності до однієї зі сторін процесу, оцінюючи факти та докази об'єктивно та неупереджено. Відповідно до ст. 9 Кодексу суддівської етики, суддя повинен утримуватися від поведінки, будь-яких дій або висловлювань, що можуть вказувати на його упередженість.

– *Прозорість та відкритість* – суддя має забезпечувати прозорість та відкритість судового процесу, надаючи учасникам процесу можливість ознайомлюватися з матеріалами справи, висловлювати свою позицію та бути почутими. Згідно зі ст. 15 Кодексу суддівської етики, суддя повинен надавати пояснення своїх рішень та дій, якщо це не порушує конфіденційності чи таємниці нарадчої кімнати.

– *Конфіденційність* – суддя зобов'язаний дотримуватися конфіденційності інформації, отриманої під час розгляду справи, та таємниці нарадчої кімнати. Відповідно до ст. 15 Кодексу суддівської етики, суддя не може розголошувати інформацію, яка стала йому відома у зв'язку з розглядом справи в закритому судовому засіданні.

Особливості етичної поведінки судді щодо окремих категорій учасників судового процесу:

– *Щодо сторін та їхніх представників* – суддя повинен забезпечувати рівні можливості для представлення та захисту сторонами своїх інтересів, уникаючи поведінки, яка могла б свідчити про прихильність до однієї зі сторін.

– *Щодо свідків та експертів* – суддя має проявляти повагу до їхньої гідності, забезпечувати можливість вільного викладу своїх показань чи висновків, утримуючись від тиску чи упередженості.

– *Щодо адвокатів* – суддя повинен поважати професійні права адвокатів, створювати належні умови для здійснення ними своїх функцій та уникати конфліктних ситуацій. Відповідно до ст. 12 Кодексу суддівської етики, суддя повинен виявляти повагу до права учасників судового процесу на правову допомогу.

– *Щодо присяжних та народних засідателів* – суддя має забезпечувати умови для незалежного та неупередженого виконання ними своїх обов'язків, утримуючись від будь-якого тиску чи впливу на їхню думку.

Етичні виклики в комунікації судді з учасниками процесу включають:

– *Управління складними учасниками процесу* – ситуації, коли учасники процесу поведуться агресивно, неповажно або емоційно. Суддя повинен зберігати спокій, витримку та професійність, застосовуючи процесуальні механізми для забезпечення порядку в судовому засіданні.

– *Вирішення конфліктів інтересів* – ситуації, коли особисті, сімейні, соціальні чи інші зв'язки судді з учасниками процесу можуть поставити під сумнів його неупередженість. Відповідно до ст. 16 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», суддя має заявити самовідвід у випадку наявності конфлікту інтересів.

– *Спілкування поза судовим засіданням* – суддя має уникати неформального спілкування з учасниками процесу поза судовим засіданням, яке може створити враження упередженості. Згідно зі ст. 14 Кодексу суддівської етики, суддя повинен уникати позапроцесуальних стосунків з учасниками процесу.

Практика Європейського суду з прав людини свідчить про важливість етичної поведінки судді в контексті забезпечення справедливого судового розгляду. У справі «Моріс проти Франції» (заява № 29369/10) ЄСПЛ наголосив на важливості дотримання судом принципу неупередженості, зокрема через відповідну поведінку судді в залі суду.

6. Етика взаємовідносин у суддівському корпусі

Етика взаємовідносин у суддівському корпусі є важливим аспектом професійної етики судді, який впливає на функціонування судової системи в цілому, її єдність та ефективність. Взаємовідносини між суддями регулюються як загальними принципами суддівської етики, так і спеціальними нормами, спрямованими на забезпечення поваги, колегіальності та незалежності кожного судді.

Нормативне регулювання взаємовідносин у суддівському корпусі здійснюється відповідно до:

– *Закону України «Про судоустрій і статус суддів»*, зокрема ст. 56, яка визначає права та обов'язки судді, та ст. 126, яка регулює діяльність суддівського самоврядування;

– *Кодексу суддівської етики*, який містить низку положень щодо взаємовідносин суддів;

– *Рішень органів суддівського самоврядування*, зокрема Ради суддів України, які конкретизують стандарти етичної поведінки суддів у взаємовідносинах між собою.

Основні принципи етики взаємовідносин у суддівському корпусі включають:

– *Повага до незалежності кожного судді* – кожен суддя повинен поважати незалежність своїх колег та утримуватися від будь-яких дій чи висловлювань, які могли б поставити під сумнів їхню незалежність. Відповідно до ст. 6 Кодексу суддівської етики, суддя повинен поважати незалежність інших суддів.

– *Колегіальність та взаємоповага* – відносини між суддями мають базуватися на принципах колегіальності, взаємоповаги та взаємодопомоги. Згідно зі ст. 4 Кодексу суддівської етики, суддя повинен уникати ситуацій, які можуть вплинути на авторитет судової влади, зокрема, через зневажливе ставлення до колег.

– *Конфіденційність* – судді повинні дотримуватися конфіденційності щодо інформації, яка стала їм відома в процесі виконання професійних обов'язків, та поважати таємницю нарадчої кімнати. Відповідно до ст. 15 Кодексу суддівської етики, суддя не може розголошувати інформацію, яка є таємницею нарадчої кімнати.

– *Недопустимість публічної критики* – судді повинні утримуватися від публічної критики рішень своїх колег, яка може підірвати авторитет судової влади. Згідно зі ст. 12 Кодексу суддівської етики, суддя повинен уникати висловлювань, які можуть призвести до виникнення сумнівів щодо об'єктивності та незалежності судової влади.

– *Взаємодопомога та обмін досвідом* – судді повинні сприяти професійному розвитку колег, обмінюватися досвідом та надавати допомогу в складних питаннях, не порушуючи принципу незалежності.

Практичні аспекти етики взаємовідносин у суддівському корпусі включають:

– *Взаємовідносини голови суду та суддів* – голова суду, реалізуючи свої адміністративні повноваження, повинен поважати незалежність кожного судді, не втручатися у процес розгляду справ та уникати тиску на суддів.

– *Взаємовідносини суддів-колег* – судді повинні будувати свої відносини на основі взаємоповаги, колегіальності та готовності до конструктивної дискусії, не допускаючи особистих конфліктів впливати на професійні взаємовідносини.

– *Взаємовідносини в колегіальних судах* – у колегіальних судах особливого значення набуває етика прийняття спільних рішень, повага до думки кожного члена колегії та дотримання таємниці нарадчої кімнати.

– *Взаємовідносини між судами різних інстанцій* – судді судів різних інстанцій повинні поважати незалежність один одного, уникати публічної критики рішень, обмежуючись професійним аналізом судової практики.

– *Взаємовідносини судді та помічника судді* – суддя повинен забезпечувати належні умови для професійного розвитку помічника, не допускаючи неетичного поводження з ним.

У практиці Вищої ради правосуддя зустрічаються випадки притягнення судді до дисциплінарної відповідальності за неетичну поведінку щодо колег. Так, у рішенні ВРП від 15.03.2018 № 769/0/15-18 було констатовано порушення етичних норм суддею, який публічно висловив зневагу до колег та поставив під сумнів їхню професійність.

7. Суддівська етика поза межами судової установи

Поведінка судді поза межами судової установи є невід'ємною складовою його професійної етики, оскільки суддя як носій судової влади перебуває під постійною увагою суспільства не лише під час виконання своїх професійних обов'язків, але й у повсякденному житті. Відповідно до ст. 3 Кодексу суддівської етики, суддя має докладати всіх зусиль до того, щоб його поведінка була бездоганною як при здійсненні професійних обов'язків, так і в позасудовій діяльності.

Нормативне регулювання поведінки судді поза межами судової установи визначається:

- *Законом України «Про судоустрій і статус суддів»*, який встановлює обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності (ст. 54);

- *Кодексом суддівської етики*, зокрема розділом III «Позасудова поведінка судді» (ст. 16-20);

- *Законом України «Про запобігання корупції»*, який визначає обмеження щодо одержання подарунків, запобігання конфлікту інтересів та інші антикорупційні обмеження.

Основні етичні вимоги до поведінки судді поза межами судової установи включають:

- *Бездоганність поведінки* – відповідно до ст. 3 Кодексу суддівської етики, суддя повинен докладати всіх зусиль до того, щоб його поведінка була бездоганною з точки зору розсудливої, законослухняної та поінформованої людини.

- *Дотримання обмежень щодо сумісництва та суміщення* – згідно зі ст. 54 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», суддя не може поєднувати свою діяльність із підприємницькою, адвокатською діяльністю, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької чи творчої.

- *Політична нейтральність* – відповідно до ст. 16 Кодексу суддівської етики, суддя не може належати до політичних партій і професійних спілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат.

- *Уникнення конфлікту інтересів* – суддя повинен уникати ситуацій, які можуть призвести до конфлікту інтересів, та вживати заходів щодо його врегулювання у разі виникнення. Згідно зі ст. 18 Кодексу суддівської етики, суддя повинен бути обізнаним про свої майнові інтереси та вживати розумних заходів для того, щоб бути обізнаним про майнові інтереси членів своєї сім'ї.

- *Розумна обережність у висловлюваннях* – відповідно до ст. 12 Кодексу суддівської етики, суддя повинен уникати висловлювань, які можуть призвести до виникнення сумнівів щодо його неупередженості та об'єктивності.

- *Обережність у використанні соціальних мереж* – суддя повинен усвідомлювати, що його активність у соціальних мережах може мати публічний характер та вплинути на сприйняття судді як неупередженого та об'єктивного.

Етичні аспекти окремих видів позасудової діяльності судді:

– *Участь у громадських організаціях* – суддя може брати участь у громадських організаціях, якщо це не впливає на його неупередженість та не створює конфлікту інтересів. Відповідно до ст. 17 Кодексу суддівської етики, суддя має право брати участь у громадській діяльності, публічних заходах, якщо вони не завдають шкоди його статусу, авторитету суду та не можуть вплинути на здійснення правосуддя.

– *Наукова та викладацька діяльність* – суддя може займатися науковою, викладацькою та творчою діяльністю, якщо це не перешкоджає виконанню його професійних обов'язків. Згідно зі ст. 54 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», суддя може займатися науковою, викладацькою чи творчою діяльністю.

– *Відносини з медіа* – суддя повинен бути обережним у спілкуванні з представниками ЗМІ, уникаючи висловлювань, які можуть поставити під сумнів його неупередженість або порушити конфіденційність інформації. Відповідно до ст. 12 Кодексу суддівської етики, суддя повинен утримуватися від публічних заяв, коментарів чи висловлювань, які можуть зашкодити авторитету суду.

– *Поведінка в побуті* – суддя повинен уникати дій, які можуть бути розцінені як неетичні з огляду на його статус. Згідно зі ст. 3 Кодексу суддівської етики, суддя має докладати всіх зусиль до того, щоб його поведінка була бездоганною в усіх сферах життя.

– *Фінансова поведінка* – суддя повинен вести прозору фінансову діяльність, уникати накопичення боргів, які можуть поставити під сумнів його незалежність. Відповідно до ст. 19 Кодексу суддівської етики, суддя повинен враховувати, що сімейні, соціальні взаємовідносини чи будь-які інші стосунки не повинні впливати на поведінку судді при здійсненні правосуддя.

Практика Вищої ради правосуддя свідчить про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за неетичну поведінку поза межами судової установи. Наприклад, у рішенні ВРП від 14.02.2019 № 482/0/15-19 суддю було притягнуто до дисциплінарної відповідальності за поведінку, яка дискредитувала звання судді та підривала авторитет правосуддя.

8. Етичні виклики у роботі судді: аналіз практичних ситуацій

Професійна діяльність судді пов'язана з численними етичними викликами, які вимагають від нього морального вибору, балансування різних цінностей та принципів. Аналіз практичних ситуацій дозволяє краще зрозуміти механізми застосування етичних норм у конкретних обставинах та сформулювати етично обґрунтовані підходи до вирішення складних ситуацій.

Методологія аналізу етичних ситуацій включає:

– *Ідентифікацію етичної проблеми* – визначення конфлікту цінностей, принципів чи інтересів, що створює етичний виклик;

– *Аналіз нормативної бази* – з'ясування, які етичні норми та принципи застосовуються до даної ситуації;

– *Оцінку можливих рішень* – аналіз альтернативних шляхів вирішення ситуації з точки зору їх відповідності етичним стандартам;

– *Вибір найоптимальнішого рішення* – прийняття рішення, яке найбільше відповідає етичним принципам та суддівській присязі.

Типові етичні виклики у роботі судді можна класифікувати за сферами:

1. Етичні виклики у відносинах з учасниками процесу:

– *Ситуація 1: Особисте знайомство з учасником процесу.* Суддя призначений головою у справі, в якій однією зі сторін є особа, з якою суддя знайомий особисто (наприклад, навчалися разом в університеті).

Етичний аналіз: Відповідно до ст. 9 Кодексу суддівської етики, суддя повинен бути неупередженим та об'єктивним. Особисте знайомство з учасником процесу може створити враження упередженості, навіть якщо суддя впевнений у своїй здатності залишатися об'єктивним.

Рішення: У такому випадку суддя повинен оцінити, чи може ця обставина вплинути на його неупередженість або створити враження упередженості. Якщо так, суддя повинен заявити самовідвід відповідно до ст. 75 Цивільного процесуального кодексу України, ст. 75 Кримінального процесуального кодексу України чи відповідних положень інших процесуальних кодексів.

– *Ситуація 2: Неприйнятна поведінка учасника процесу.* Під час судового засідання адвокат однієї зі сторін поводить себе агресивно, перериває суддю та інших учасників процесу, висловлює зневагу до суду.

Етичний аналіз: Суддя повинен забезпечити порядок у судовому засіданні та повагу до суду, водночас зберігаючи власну витримку та професійність. Відповідно до ст. 12 Кодексу суддівської етики, суддя повинен проявляти тактовність, ввічливість, витримку й повагу до учасників судового процесу.

Рішення: Суддя повинен зробити зауваження адвокату щодо неприйнятності його поведінки, а у разі продовження неправомірної поведінки застосувати процесуальні механізми впливу (попередження, видалення із зали судового засідання, накладення штрафу тощо), передбачені відповідним процесуальним законодавством.

2. Етичні виклики у взаємовідносинах з колегами:

– *Ситуація 3: Тиск з боку керівництва суду.* Голова суду натякає судді на «бажаний» результат розгляду певної справи.

Етичний аналіз: Відповідно до ст. 6 Кодексу суддівської етики, суддя повинен здійснювати правосуддя незалежно, виходячи виключно з фактів, встановлених на підставі власної оцінки доказів, розуміння закону та верховенства права. Будь-який тиск щодо ухвалення певного рішення є неприпустимим.

Рішення: Суддя повинен відмовитися від виконання такої вказівки, керуючись принципом незалежності. Якщо тиск має системний характер, суддя може звернутися до органів суддівського самоврядування або Вищої ради правосуддя із повідомленням про втручання у здійснення правосуддя.

– *Ситуація 4: Неетична поведінка колеги.* Суддя стає свідком неетичної поведінки свого колеги (наприклад, образливих висловлювань щодо учасників процесу).

Етичний аналіз: З одного боку, суддя повинен поважати незалежність колег та уникати критики їхньої діяльності. З іншого боку, неетична поведінка судді підриває авторитет судової влади в цілому.

Рішення: Суддя може спочатку обговорити ситуацію безпосередньо з колегою. Якщо це не дає результату, а поведінка має систематичний характер і завдає шкоди авторитету судової влади, суддя може звернутися до органів суддівського самоврядування або Вищої ради правосуддя.

3. Етичні виклики в позасудовій діяльності:

– *Ситуація 5: Запрошення на урочистості.* Суддю запрошують на урочистий захід, організований адвокатською компанією, яка часто представляє інтереси сторін у справах, що розглядаються ним.

Етичний аналіз: Відповідно до ст. 17 Кодексу суддівської етики, суддя має право брати участь у публічних заходах, якщо вони не завдають шкоди його статусу, авторитету суду та не можуть вплинути на здійснення правосуддя. Участь у заході, організованому адвокатською компанією, може створити враження особливих відносин між суддею та представниками цієї компанії.

Рішення: Суддя повинен відмовитися від участі в такому заході, оскільки це може поставити під сумнів його неупередженість у майбутніх справах, в яких братимуть участь представники цієї адвокатської компанії.

– *Ситуація 6: Публічні висловлювання.* Журналіст просить суддю прокоментувати резонансну судову справу, яка розглядається в іншому суді.

Етичний аналіз: Згідно зі ст. 12 Кодексу суддівської етики, суддя повинен утримуватися від публічних заяв, коментарів чи висловлювань, які можуть зашкодити авторитету суду. Коментування справи, що розглядається іншим суддею, може бути розцінене як втручання в здійснення правосуддя.

Рішення: Суддя повинен відмовитися від публічних коментарів щодо справи, яка перебуває у провадженні суду, пояснивши журналісту етичні обмеження, які не дозволяють йому висловлюватися з цього питання.

Аналіз практичних ситуацій показує, що етичні виклики у роботі судді часто пов'язані з необхідністю балансування різних цінностей та принципів: незалежності та колегіальності, відкритості та конфіденційності, професійної активності та стриманості. Вирішення таких ситуацій вимагає від судді високого рівня моральної свідомості, знання етичних стандартів та готовності приймати відповідальні рішення.

9. Довіра до суду як етична категорія та професійна відповідальність судді

Довіра до суду є фундаментальною категорією, що визначає легітимність судової влади та ефективність правосуддя в демократичному суспільстві. Як етична категорія, довіра до суду відображає суспільне

сприйняття судової влади як справедливої, неупередженої та професійної інституції, здатної забезпечити захист прав і свобод людини та громадянина.

Поняття довіри до суду можна розглядати у кількох аспектах:

– *Соціально-психологічний аспект* – довіра як емоційно-психологічне ставлення людей до судової влади, яке ґрунтується на впевненості в її справедливості, чесності та компетентності.

– *Інституційний аспект* – довіра як визнання легітимності судової влади в системі державних інститутів та готовність визнавати й виконувати судові рішення.

– *Етичний аспект* – довіра як результат дотримання судовою владою та окремими суддями високих етичних стандартів та принципів.

Відповідно до преамбули Кодексу суддівської етики, етична поведінка суддів має важливе значення для підвищення довіри громадян до судової влади, а також є необхідною умовою утвердження незалежності та ефективності судової системи.

Фактори, що впливають на формування довіри до суду:

– *Справедливість судових рішень* – відповідність судових рішень принципам верховенства права, законності та справедливості. Згідно зі ст. 1 Кодексу суддівської етики, суддя повинен бути прикладом неухильного додержання вимог закону та принципу верховенства права.

– *Неупередженість та незалежність суддів* – здатність суддів приймати рішення без зовнішнього впливу та упередженості. Відповідно до ст. 6 та 9 Кодексу суддівської етики, суддя повинен бути незалежним та неупередженим.

– *Професіоналізм та компетентність суддів* – рівень фахової підготовки суддів, здатність кваліфіковано застосовувати норми права та аналізувати складні правові ситуації. Згідно зі ст. 11 Кодексу суддівської етики, суддя повинен підтримувати свою кваліфікацію на належному рівні.

– *Доброчесність суддів* – відповідність поведінки суддів високим стандартам етики та моралі як у професійній діяльності, так і в особистому житті.

– *Прозорість судових процедур* – відкритість та зрозумілість судового процесу для учасників та суспільства в цілому. Відповідно до ст. 11 Кодексу суддівської етики, суддя повинен здійснювати судочинство в розумні строки та вдаватися до заходів, що сприяють досягненню мети оперативного розгляду судової справи, з дотриманням при цьому прав та законних інтересів сторін процесу.

– *Рівність усіх перед законом і судом* – забезпечення однакового ставлення до всіх учасників судового процесу незалежно від їхнього статусу, соціального походження, майнового стану тощо. Згідно зі ст. 10 Кодексу суддівської етики, суддя повинен виконувати свої обов'язки без надання переваг та без проявів дискримінації.

– *Етична поведінка суддів* – дотримання суддями високих стандартів етики як у професійній діяльності, так і в особистому житті. Відповідно до ст.

З Кодексу суддівської етики, суддя має докладати всіх зусиль до того, щоб його поведінка була бездоганною.

Довіра до суду як професійна відповідальність судді передбачає:

– *Усвідомлення впливу власних дій на авторитет судової влади* – суддя повинен розуміти, що його поведінка, рішення та висловлювання формують суспільне сприйняття не лише його особисто, але й судової влади в цілому. Згідно зі ст. 3 Кодексу суддівської етики, суддя має докладати всіх зусиль до підвищення довіри суспільства до судової системи.

– *Активну позицію щодо підвищення довіри до суду* – суддя повинен не лише уникати дій, які можуть підірвати довіру до суду, але й активно сприяти її формуванню через високопрофесійну діяльність, етичну поведінку та комунікацію з суспільством.

– *Відповідальність за власні рішення та дії* – суддя повинен бути готовим обґрунтувати свої рішення, базуючись на принципах верховенства права та законності, усвідомлюючи їх вплив на життя конкретних людей та суспільство в цілому.

– *Постійне самовдосконалення* – суддя повинен постійно підвищувати свій професійний рівень, вдосконалювати знання та навички, що сприяє прийняттю якісних та обґрунтованих рішень. Відповідно до ст. 11 Кодексу суддівської етики, суддя повинен підтримувати свою кваліфікацію на належному рівні.

Механізми підвищення довіри до суду включають:

– *Забезпечення прозорості судових процедур* – відкритість судових засідань, публікація судових рішень, інформування громадськості про діяльність судів.

– *Удосконалення комунікації судів із суспільством* – розвиток судового прес-центру, проведення днів відкритих дверей у судах, взаємодія з громадськістю та ЗМІ.

– *Підвищення якості судових рішень* – забезпечення їх обґрунтованості, зрозумілості для сторін та суспільства, відповідності принципам верховенства права.

– *Етичне виховання суддів* – проведення тренінгів, семінарів, обговорень з питань суддівської етики, аналіз етичних дилем та шляхів їх вирішення.

– *Ефективне реагування на порушення етичних норм* – забезпечення невідворотності відповідальності за порушення етичних стандартів, що підвищує довіру до здатності судової системи до самоочищення.

Досвід європейських країн свідчить про прямий зв'язок між рівнем довіри до суду та дотриманням суддями високих етичних стандартів. Так, за даними Європейської комісії з ефективності правосуддя (CEPEJ), країни з високим рівнем довіри до судової влади (зокрема, країни Скандинавії) характеризуються також високими стандартами суддівської етики та доброчесності.

В Україні, згідно з соціологічними дослідженнями, рівень довіри до судової влади залишається недостатньо високим, що зумовлює необхідність

подальших зусиль щодо підвищення етичних стандартів у діяльності суддів та їх дотримання.

Важливим кроком у цьому напрямку стало впровадження механізмів перевірки доброчесності суддів, підвищення вимог до кандидатів на посаду судді, а також посилення відповідальності за порушення етичних норм. Відповідно до ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», порушення правил суддівської етики, що підриває авторитет правосуддя, є підставою для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності.

Європейський суд з прав людини у своїй практиці неодноразово підкреслював важливість довіри суспільства до судової влади для забезпечення права на справедливий суд. У справі «Грабчук проти України» (заява № 8599/02) ЄСПЛ зазначив, що належне здійснення правосуддя неможливе без довіри громадськості до судової влади.

Отже, довіра до суду є не лише соціально-психологічним феноменом, але й важливою етичною категорією та професійною відповідальністю кожного судді. Формування та підтримка цієї довіри вимагає від суддів постійного дотримання високих етичних стандартів, професійного самовдосконалення та усвідомлення своєї ролі у забезпеченні верховенства права та захисту прав і свобод людини.